

Soekarno op zijn wereldreizen aandeed. Minister Joseph Luns was blijkbaar altijd geïnteresseerd in de seksuele escapades van zijn opponent in de Nieuw-Guineakwestie, in de handelingen van zijn staf die deze in diskrediet konden brengen, en in anekdotes over vernedering van Soekarno. (Hoe zou een biografie aan de hand van materiaal uit het State Department er uit zien?) Daarnaast hield de auteur interviews met vele direct betrokkenen in Indonesië. Hij had daarbij de tijd in zijn voordeel, want hij voerde deze gesprekken na de val van Soeharto en kon inmiddels vrij gekomen materiaal bestuderen.

Mede op grond daarvan komt hij met een uitgebreide en genuanceerde visie op de coup van 30 september 1965, die de val van Soekarno inluide. Alle hoofdpersonen wisten dat er iets stond te gebeuren. De spanning tussen het leger en de Partai Komunis Indonesia (PKI) was te groot geworden, ook door de dreigende fysieke instorting van Soekarno, die de twee partijen tot dan toe in balans had weten te houden. Aidit, partijleider van de PKI, had in augustus al intern bekend gemaakt dat er plannen waren, maar de uitvoering aan een klein speciaal bureau onder leiding van een zekere Sjam overgelaten. Al was de coup ook volgens Giebels een muiterij van lagere militairen en daarmee een interne legeraangelegenheid, hij kent de PKI daarmee een belangrijke rol toe. Daarbij rijst meteen de tegenvraag waarom Aidit een zo belangrijke zaak gedelegeerd zou hebben en waarom deze grote organisator de coup zo slecht zou hebben voorbereid. Soeharto was door een bevriende officier uit het complot de avond tevoren kort geïnformeerd, Soekarno al eerder maar ook die wachtte af. Evenals de Australische historicus Robert Cribb stelt Giebels — die Cribb overigens niet noemt — dat in eerste instantie alleen een arrestatie van de generaals was beoogd. De opdracht tot moord zou enkele minuten voor de actie gegeven zijn via het bevel de generaals 'dood of levend' over te brengen. De coup die ook door zijn gevolgen voor Indonesië de meest traumatische gebeurtenis van de vorige eeuw is geweest, was al met al een schoolvoorbeeld van dilettantisme en chaos. Daarover verschilt Giebels niet van mening met andere historici.

De narcist Soekarno kon niet leven met verlies van applaus en publieke bewondering. Dat was ook al in de jaren dertig tijdens zijn arrestaties en verbanning gebleken. Hij stierf in 1970 aan zijn levenslange nierkwaal, amper 69 jaar oud. Als een van de emblemen van de vorige eeuw leeft hij voort; in Nederland nu ook in een — voor de presidentiële periode — behartenswaardige biografie.

Maar het blijft een biografie met een wetenschappelijk manco. De annotatie van archiefstukken is anarchistisch. Hoe vindt een wetenschapper ooit in het archief van het ministerie van buitenlandse zaken het stuk 'Schiff (ambassadeur) aan minister, 17-3-1967? Of 'minister aan enkele ambass., 30-1-1964? Giebels bewijst het belang van de annotatieregels. Laten wetenschappers en uitgevers die in ere houden!

Elsbeth Locher-Scholten

J. Kint, *Expo-58 als belichaming van het humanistisch modernisme* (Dissertatie Technische Universiteit Delft 2001 ; Rotterdam: Uitgeverij 010,2001,406 blz., €31,50, ISBN 90 6450 428 8).

Wereldtentoonstellingen bieden ontwerpers de mogelijkheid projecten te realiseren die in het gewone leven niet door de beugel kunnen. Neem het Nederlands paviljoen dat MRVDV ontwierp voor de Expo-2000 in Hannover, waarin zowat alle typisch Nederlandse kenmerken in een paar verdiepingen werden geperst. Maar soms worden de ontwerpen *landmarks* in wereldsteden, zoals de Parijse Eiffeltoren, die voor de wereldtentoonstelling van 1900 werd gebouwd.

Het northodoxe paviljoen van MRVDV zorgde in Nederland wel voor een stijgende belang-

stelling voor de werelddtentoonstelling. Uitgeverij 010 borduurt daarop voort met twee wetenschappelijke studies, waarin de werelddtentoonstelling als didactisch fenomeen en als uitdrager van humanistisch positivisme wordt belicht. Johanna Kint provomeerde dit jaar op de idealistische inslag van de Expo van 1958 in Brussel. En van Pieter van Wesemael verscheen onlangs een Engelstalige handelseditie van zijn enorm dikke dissertatie uit 1997 over de didactische achtergronden van het anderhalve eeuw oude fenomeen werelddexpositie.

De dissertatie van Johanna Kint wordt hier besproken. Haar benadering getuigt van eruditie en brede belangstelling. Zij verbindt thema's als *Untergang des Abendlandes* met de typische koude oorlogssfeer van de jaren vijftig. Zij betreft het onderzoek van Van Wesemael bij haar eigen onderzoek en analyseert het. In de aanloop naar de werelddtentoonstelling wordt de mens van de twintigste eeuw neergezet op basis van het werk van mensen als Orwell, Huxley, Darwin en Skinner. Na het nodige cultuurpessimisme, is de inzet van de werelddtentoonstelling in Brussel er een van vooruitgangdenken. Er is geloof in wetenschap en technologie, voor het eerst sinds Jules Verne. Van de acht hoofdstukken die het boek telt, zijn er vier gewijd aan de aanloop naar de werelddtentoonstelling. Hierin wordt een wereld geschetst van cultuurpessimisme en *Homo homini lupus*. In hoofdstuk vijf zien we dan de tentoonstelling zelf aan ons voorbij komen. Het zesde hoofdstuk is gewijd aan de rivaliteit tussen de USA en de USSR, onder het motto, 'we look at them, they look at us'. Hoofdstuk zeven, waarin sprake is van films als 'Dr. Strangelove' en 'A clockwork orange', toont eigenlijk een terugkeer naar het cultuurpessimisme en een wereldwijde angst voor bewapening en oorlog. In het laatste hoofdstuk wordt gekeken naar de Expo-2000 en de toekomst van dit soort fenomenen in een tijd van internet en digitalisering. Straks kunnen we werelddtentoonstellingen op ons gemak bezoeken vanachter onze pc. Of dit kan concurreren met een bezoek aan Benny Goodman, nadat we met een stoeltjeslift het Atomium hebben beklommen, is een kwestie van smaak. Samenvattend kan ik zeggen dat dit proefschrift geen lichte maar wel boeiende kost is, die bijdraagt aan de algemene ontwikkeling. Het register en de imposante literatuurlijst bieden aanknopingspunten voor verdere verdieping.

Paul Hendriks

Naamlijst van medewerkers/sters

Bleyerveld, Y. L., Anna van Saksenstraat 8, 2641 EP Pijnacker
 Boersma, K., Magelhaenplein 11, 1057 VD Amsterdam
 Bosch, A. G., Grote Kerkstraat 63, 8911 EB Leeuwarden
 Buiting, M. H. J., Wittebrem 18, 3068 TM Rotterdam
 Eijnatten, J. van, Vakgroep Geschiedenis VU, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam
 Fase, M. M. G., Ruysdaelweg 3B, 2051 EM Overveen
 Frijhoff, W. Th. M., Jan van Ghestellaan 25, 3054 CE Rotterdam
 Gelderblom, O., Jan Sonjéstraat 39 A, 3021 TV Rotterdam
 Groot, R. de, Vakgroep geschiedenis UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam
 Haan, F. de, Sumatrakade 303, 1019 PL Amsterdam
 Hees, P. van, Prof. R. Boslaan 95, 3571 CP Utrecht
 Hendriks, P., Dopheide 15, 2318 ZA Leiden
 Hoekstra, R., Instituut voor kunst- en architectuurgeschiedenis, Postbus 716, 9700 AS Groningen
 Janse, M., Instituut voor Geschiedenis RUG, Postbus 716, 9700 AS Groningen
 Jörg, Chr., Rijksstraatweg 344, 9752 CP Haren
 Kalmthout, T. van, Groot Hertoginnelaan 260, 2517 EZ Den Haag
 Kennedy, J., Department of history, Hope College, Holland, MI 49422-9000
 Knevel, P., Pijnboomstraat 110, 2565 ZS Den Haag

Leven, wonen en werken in onzekere tijden. Patronen van bevolking en arbeid in België in de 'lange negentiende eeuw'

ERIC VANHAUTE

Historische demografie en sociale geschiedenis

In een recente *status quaestionis* schetsen Isabelle Devos en Muriel Neven een erg optimistisch beeld van het historisch-demografisch onderzoek over het negentiende-eeuwse België.¹ Inderdaad, tijdens de voorbije twee decennia kregen niet alleen de negentiende-eeuwse rurale en industriële gemeenschappen de demografische aandacht die ze verdienen, tevens werden nieuwe bronnen aangeboord, nieuwe methodes uitgeprobeerd en nieuwe vragen gesteld. Een veelheid aan lokale micro-studies weerspiegelt deze dynamiek.² Zij vestigen de aandacht op de grote variatie in het 'demografisch gedrag'. Hiermee werd eveneens het geloof in universele, overkoepelende patronen ondergraven. Dit is echter niet de aanzet geweest tot een nieuwe discussie over de zin en de onzin van patronen en modellen. 'But the development of explicative models or theoretical frameworks does not seem to be at the top of their agenda', schrijven Neven en Devos in hun bijdrage.³

Deze paradigmatische verschuiving legde tevens een belangrijke paradox bloot in het historisch-demografisch onderzoek. Enerzijds tonen de onderzochte micro-processen een voortdurende dynamiek en variëteit aan in demografische strategieën en antwoorden. Anderzijds eist de historische demografie nog steeds een centrale plaats op binnen de discussies over maatschappelijke transitie-modellen.⁴ De recente ontwikkelingen in het historische metier hebben deze doelen niet dichterbij elkaar kunnen brengen, integendeel. Een verklaring hiervoor ligt niet alleen in de beperkte ambitie van het op de lokaliteit geënte onderzoek om de eigen grenzen te overstijgen, maar meer nog in de persistentie van al te uitvlakkende moderniseringsconcepten in de transitiedebatten.

Demografische overzichten van de negentiende eeuw vertrekken veelal van een moderniseringsperspectief, vertaald als de 'demografische transitie'. Dit lange-termijn-model beschrijft de overgang van een 'traditioneel' patroon, gekenmerkt door een hoge nataliteit en mortaliteit, naar een 'modern' gedrag met lage geboorte- en sterftecijfers. In die transitie zijn twee fasen te onderscheiden. In een eerste fase daalt de

1 M. Neven, I. Devos, 'Breaking stereotypes. Historical demography in Belgium since 1981 (19th and early 20th centuries)', in: I. Devos, M. Neven, ed., *Recent work in Belgian historical demography, 19th and early 20th centuries* (Themanummer *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis - Revue d'histoire belge contemporaine* (2001) iii-iv; Gent, 2001) 311-346.

2 Zie hiervoor de bibliografie in I. Devos, M. Neven, ed., *Recent work in Belgian historical demography, 19th and early 20th centuries* (Themanummer *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis - Revue d'histoire belge Contemporaine* (2001) iii-iv; Gent, 2001).

3 Neven, Devos, 'Breaking stereotypes', 340.

4 De verwijst hier niet alleen naar het concept demografische transitie (zie verder), maar ook naar de antithese Malthus-Boserup.